

■ **Magdalena Wismont**
■ Uniwersytet Łódzki
■ <https://orcid.org/0000-0003-2010-8214>
■ magdalena.wismont@filologia.uni.lodz.pl
■

Podobieństwa w języku zakłęte. O polskiej i włoskiej paremii

1. Włochy i Polska w perspektywie językowej i kulturowej – 2. Przysłowia i paremiologia – 2.1. Ujęcie na gruncie polskim – 2.2. Ujęcie na gruncie włoskim – 2.3. Przysłowia w perspektywie odmiennych języków – 3. Cel i baza materiałowa – 4. Przysłowia włoskie i polskie – 4.1. Przysłowia tożsame pod względem struktury i semantyki – 4.2. Elipsa orzecznika w wersji polskiej – 4.3. Różnice w doborze części mowy – 5. Podobna wizja świata – 6. Wspólne wpływy – 7. Podsumowanie

1. Włochy i Polska w perspektywie językowej i kulturowej

Na początku należy podkreślić, że języki włoski i polski mają wspólne dziedzictwo językowe i kulturowe. Pierwsze z wymienionych opiera się na pochodzeniu obu języków – języki włoski i polski należą do rodziny języków indoeuropejskich. Mają zatem wspólne korzenie. Do czasów współczesnych w obu językach przetrwało słownictwo o wspólnej, indoeuropejskiej, proveniencji, choć trzeba powiedzieć, iż nie stanowi ono dużego zasobu oraz dotyczy podstawowych jednostek leksykalnych. Poniżej przedstawiono przykłady.

Tabela 1. Słownictwo indoeuropejskie w językach polskim i włoskim

wyraz w języku polskim	wyraz w języku włoskim	język indoeuropejski
matka	madre	MĀTER
brat	frate(llo)	BHRĀTER
dwa	due	DWŌ
trzy	tre	TREYES
dom	duomo	DOMUS
stać	stare	STĀ-
siedzieć	sedersi	SED-

Źródło: opracowanie własne

Dalszy rozwój języków przebiegał już oddzielnie. Z tego względu język włoski należy do grupy języków romańskich (Milewski 1975: 172), natomiast język polski przynależy do grupy języków zachodniosłowiańskich (Milewski 1975: 134).

Wspólne dziedzictwo kulturowe Włoch i Polski dotyczy przynależności do świata chrześcijańskiego i antycznego. Dzięki wpływom tych dwóch sfer możemy wskazywać podobne bądź tożsame pod pewnymi względami określenia w języku, w tym również przysłowia (Skuza 2012: 12–14).

2. Przysłowia i paremiologia

Nauką zajmującą się przysłowiami jest paremiologia, która wywodzi się z epoki renesansu, kiedy to nastała swoista moda na zbieranie przysłów. W tym okresie (w 1515 r.) powstał jeden z najważniejszych ich zbiorów – *Adagia* Erazma z Rotterdamu (Skuza 2012: 12). Autor opatrzył każde przysłowie komentarzem historycznym i filozoficznym.

Przysłowie można zdefiniować jako sformułowanie powtarzane we względnie stałej postaci, mające znaczenie przenośne, tzn. nie wynikające z poszczególnych jego członów składowych. Przysłowie najczęściej ma formę zdania (lub zdań), zwykle przedstawia treści w sposób alegoryczny. Czasem można wskazać pochodzenie przysłowia, np. gdy zaczerpnięte zostało z literatury, czasem jednak przysłowia są nieznanego autorstwa – wówczas mówi się o nich jako o „mądrościach ludowych”. Istota tego zjawiska widoczna jest w potrzebie jego nazewnictwa w różnych językach. I tak np. w języku greckim pojęcie to oznacza się wyrazem *paroimija*, w łacińskim *adagium* lub *proverbium*, przy czym ostatnie ze sformułowań stało się pierwowzorem do stworzenia nazwy w paru innych językach: dało początek włoskiemu *proverbio*, francuskiemu *proverbe*, angielskiemu *proverb*, bądź zostało przetłumaczone, jak polskie *przysłowie* czy rosyjska *posłowica*. Były także próby zastąpienia go innymi wyrazami jak staropolska *przypowieść* i niemieckie *Sprichwort*. Pomimo występowania tego pojęcia w różnych nacjach oraz częstego korzystania z takich elementów języka w komunikacji status lingwistyczny przysłów nie jest dla badaczy jednoznaczny. Zdarza się, że proverbia są odmiennie rozumiane albo w rozmaity sposób kwalifikowane, wyróżnia się też wiele typów przysłów oraz zalicza się do nich liczne sformułowania językowe.

2.1. Ujęcie na gruncie polskim

Definicja przysłowia w *Słowniku języka polskiego* PWN brzmi: ‘krótkie zdanie zaczerpnięte ze źródeł literackich lub ludowych i utrwalone w tradycji ustnej, wyrażające jakąś myśl ogólną: wskazówkę, przestrożę’. Jak widać, zwraca się tu uwagę na formę, pochodzenie oraz wartość dydaktyczną. W polskiej literaturze przedmiotu mówi się, że przysłowia się cytują, przytacza (a nie tworzy). Przysłowie to zamknięta całość, łatwa do zapamiętania i powielania, m.in. dzięki temu, że bywa rymowana. Z perspektywy polskiej bez względu na proveniencję przysłów należy podkreślić, że proverbia mają przede wszystkim charakter ustny, tzn. stosowane są głównie w tradycji oralnej. W ten sposób ludzie przekazywali sobie, z pokolenia na pokolenie, mądrości, wskazówki, przestrogi. Gdy mówimy o paremiologii polskiej, należy wspomnieć o Julianie Krzyżanowskim, który był wybitnym

polskim uczonym, historykiem literatury i folklorystą, a co dla nas istotne – twórcą *Nowej księgi przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich* (1969) (dalej: NKP). Opracowanie to przedstawia pokaźny zasób polskich przysłów (do tej pory nie stworzono większego). Krzyżanowski uważa, że przysłowie to szczególne zjawisko językowe, które ma swoją formę i swoją treść. Tym, co wyróżnia przysłowie od innych określeń językowych, jest posiadanie dwóch znaczeń: dosłownego i przenośnego, przy czym to znaczenie przenośne góruje nad dosłownym, tzn. jest dla przysłowia ważniejsze (NKP: VII). Krzyżanowski wyodrębnia wśród przysłów dwie klasy: przysłowia właściwe oraz niewłaściwe. Wskazane przez niego cechy przysłowia właściwego to (NKP: VII–VIII):

- alegoryczność – sposób „mówienia o innych rzeczach” zdaniami o odmiennym znaczeniu, np. *Kruk krukowi oka nie wykole*;
- obrazowość – wynika bezpośrednio z pierwszej cechy, przysłowie wyraża np. stosunki międzyludzkie obrazami o prostej, ale dobitnej wymowie artystycznej, np. *Jak Kuba Bogu, tak Bóg Kubie*;
- dydaktyzm – przysłowie poucza, wskazuje na niewłaściwe postępowanie, np. *Kto pod kim dołki kopie, sam w nie wpada*;
- trwałość – mała zmienność, przysłowie często występuje w takiej samej postaci przez wiele wieków, pomimo zmian zachodzących w języku bądź zmieniających się warunków życia;
- powszechność międzynarodowa – przysłowia występują na terytoriach sobie odległych, jest to cecha dodatkowa, nie najważniejsza, ponieważ nie zawsze zachodzi. Jednak można wskazać przysłowia, które pojawiają się w postaci identycznej lub mało zmienionej i są spotykane w różnych stuleciach u różnych ludów, np. przysłowie *Pańskie oko konia tuczy*, żywe w języku polskim również współcześnie, w języku włoskim występuje w wersji *L'occhio del padrone ingrassa il cavallo*. Przysłowie to do kultury europejskiej wprowadził przed wiekami autor *Moralioń*, Plutarch.

Wszystkie te cechy według Krzyżanowskiego sprawiają, iż przysłowie sytuuje się na granicy języka i literatury. Jednak jeśli którejś z wymienionych cech brakuje, wówczas, według Krzyżanowskiego, możemy mówić o przysłowiu niewłaściwym, do którego zalicza się przysłowia kalendarzowe, aforyzmy, krótkie dialogi, welleryzmy itp.

2.2. Ujęcie na gruncie włoskim

Jak pisze Elisabetta Soletti, przysłowie jest autonomicznym wyrażeniem, układem stałym o znaczeniu pełnym, gdzie elementy nie są wymienialne, a porządek słów jest sztywny, surowy (Soletti 2011). Podkreśla ona również, że przysłowie ma charakter cytatu i to różni go od wyrażenia idiomatycznego, które jest częścią zdania, w którym „gości” i w którym znaczenie zależy od kontekstu. W ujęciu włoskim przysłowie, z punktu widzenia struktury wypowiedzenia, to krótkie zdanie w lapidarnej lub sentencyjnej formie, zakodowane we wspólnej pamięci lub przekazywane w formie pisemnej, które stwierdza jakąś prawdę wydobyłą z doświadczenia i prezentowane jest jako potwierdzenie argumentacji, umocnienie przewidywania albo jako reguła lub ostrzeżenie wydobyte z faktu. Może być ujęte

— — — — —

w formę metryczną lub w prozę rymowaną. Zazwyczaj ma tradycję antyczną oraz pewne rozprzestrzenienie. W klasyfikacji retorycznej przysłowie jest rodzajem sentencji (definicja Lausberg); *locus communis* ujęte w zdanie, które żąda bycia uznawanym za normę rozpoznawalną w wiedzy świata i jest znaczące dla zachowania norm w życiu codziennym. Podobne do przysłowia są: motto, maksyma (która stwierdza jakąś zasadę ważności, słuszość generalną), adagio (które stwierdza zasadę dotyczącą zachowania moralnego lub prawnego bądź sposobność), aforyzm (który jest sentencją mającą zdolność definiowania), apoftegma (sławne powiedzenie znanej osoby, które przeszło w przysłowie). Z tego ostatniego, można rozważać wariant welleryzmu, które w formie ironicznego żartu wyraża stwierdzenie absurdu bądź paradoksu. Franceschi operuje funkcjonalnym rozróżnieniem przysłów, wśród których wydziela dwa typy:

- wypowiedzi dydaktyczne – o funkcji praktycznej, użytkowej, w związku zdecydowanie antropologicznym typowe są np. przysłowia kalendarzowe i meteorologiczne lub te, które wyrażają rady życia praktycznego, mówią o zdrowiu, higienie, relacjach społecznych;
- wypowiedzi o charakterze maksymy – z efektem retorycznym, wyrażają przez analogię, w sposób treściwy i obrazowy radę lub opinię (o wartości uniwersalnej), dotyczą wielu różnych aspektów życia i ludzkiej działalności.

2.3. Przysłowia w perspektywie odmiennych języków

Często mówi się o tym, że przysłowia odzwierciedlają sposób widzenia świata. Z tego względu ujmuje się je jako wytwory różnych kultur oraz obrazy przejawów życia. Często przecież proverbialna wiążą się z dawnymi wierzeniami czy przesadami. Poza tym można je uznać za odbicie stanu wiedzy dawnej ludności, jej obyczajów, stosunków społecznych. Z tego powodu też obserwujemy przeciwstawne sobie przysłowia – zdarza się, że treść jednego proverbium wyklucza treść płynącą z drugiego. Jednak nie powinno to nas dziwić ze względu na to, że doświadczenie ludzkie także jest bardzo różne. Należy też wspomnieć, iż często mówi się o nieprzekładalności przysłów na język obcy. Jeśli jednak weźmiemy pod uwagę wspólną proveniencję przysłów, wynikającą z tożsamej wizji świata bądź wspólnego dziedzictwa kulturowego, to jesteśmy w stanie zauważyć podobieństwa zaklęte w językach.

3. Cel i baza materiałowa

Celem opracowania jest przedstawienie wspólnego dla języka polskiego i języka włoskiego zasobu paremiologicznego. Zaprezentowane zostaną maksymy o podobnej budowie oraz tożsame pod względem znaczeniowym. Obserwacje będą zatem ukierunkowane na znalezienie wspólnych punktów kultury Włoch i Polski uwidaczniających się w przysłowiach.

Zebrane materiały pochodzą z pierwszego tomu *Wielkiego słownika włosko-polskiego* (dalej: WSWP). W słowniku tym na końcu artykułu hasłowego bądź po dosłownym znaczeniu słowa znajdują się sensy przenośne danego leksemu, w tym m.in. przysłowia. Same paremie nie budują oddzielnych artykułów hasłowych. Dlatego kryterium wyboru jednostek do niniejszego opracowania stanowiło pojawienie się kwalifikatora oznaczającego przysłowie

(prov.). Ekwiwalenty, które pojawiają się jako baza materiałowa, pochodzą z WSWP. Zebrany w ten sposób materiał zestawiono z opracowaniem *Il Grande dizionario dei proverbi italiani* Paoli Guazzotti i Marii Federiki Oddery (dalej: IGD), które jest alfabetycznym zbiorem włoskich maksym. Oprócz podstawowej wersji sentencji uwzględnia ono jej znaczenie, wymienia pierwowzory oraz warianty. Poza tym dane są zestawiane z NKP. W niniejszym opracowaniu najpierw wymienia się maksymy włoskie, przy których w nawiasie pojawia się dosłowne tłumaczenie (dosł.), a następnie podaje się polskie ekwiwalenty z WSWP, przy których również uwzględniono dosłowne tłumaczenia. Kolejność wymienienia przysłów jest również zależna od WSWP. W części 4.1. dodano komentarze prezentujące poszerzone dane dotyczące przysłów, w pozostałych częściach pracy tylko wymienia się maksymy.

4. Przysłowia polskie i włoskie

4.1. Przysłowia tożsame pod względem struktury i semantyki

W tej grupie uwzględniono przykłady, w których można zaobserwować tożsamość na poziomie budowy wypowiedzenia oraz na poziomie semantyki. Wprawdzie egzemplifikacje mogą różnić się pod względem doboru leksyki (czasami wykorzystuje się różne ekwiwalenty), pojawiają się zdrobnień, wymiany liczby pojedynczej na mnogą lub odwrotnie, zmiany w szyku, ale różnice te nie są duże, a wydźwięk przysłów w obu językach jest identyczny. Zatem będziemy obserwować wspólną wizję świata w przysłowiaach włoskich i polskich.

Chi tace acconsente; Chi tace consente (dosł. Kto milczy zezwala; Kto milczy zgadza się)	Kto milczy zezwala (lett. Chi tace acconsente)
--	--

W IGD odnajdujemy formę *Chi tace acconsente*, a także jej wariant *Chi tace acconsente e chi non parla non dice niente* (Kto milczy zezwala i kto nie rozmawia nie mówi nic). Podano łaciński pierwowzór *Qui tacet, consentire videtur*. Wśród polskich ekwiwalentów włoskiego przysłowia, które są podane przez WSWP, tylko jeden notowany jest w NKP: *Kto milczy, zezwala*. Przy tej formie pojawiają się aż dwa łacińskie pierwowzory, które brzmią: *Qui tacet, consentire videtur* oraz *Sed silentium videtur confessio*. Pierwsza wymieniona łacińska wersja, jak zgodnie podają słowniki, stała się podstawą do stworzenia przysłów w obydwu językach: polskim i włoskim. Wskazuje na to również ta sama forma gramatyczna. Porzekadła są tożsame semantycznie – ukazują pogląd, iż milczenie jest tym samym, co przyzwolenie. Tłumaczenia *Milczenie jest zgodą* i *Milczenie jest oznaką zgody* mogły być spopularyzowane przez papieża Bonifacego VIII (Michalunio 2014).

L'acqua cheta rovina i ponti (dosł. Woda cicha zwała mosty)	Cicha woda brzegi rwie (lett. L'acqua quieta rompe le rive)
---	---

IGD notuje włoskie przysłowie w takiej samej wersji, w której podaje je WSWP. Wskazano łaciński prawzór *Quo flumen placidum est, forsan latet altius unda*. Poza tym

wymieniono warianty: *Acqua cheta non mena ciocchi; se gli mena, gli mena grossi* (Woda cicha nie prowadzi kłód; jeśli je prowadzi, prowadzi je do zwiększenia); *L'acqua cheta rompe i ponti* (Woda cicha niszczy mosty); *L'acqua cheta rovina il mulino* (Woda cicha zwała młyn); *Acqua cheta vermini mena* (Woda cicha prowadzi robaki) i inne. W NKP odnajdujemy przysłowie polskie *Cicha woda brzegi rwie*, a także jego warianty: *Cicha woda brzegi podrywa/podbiera/podmywa*, co mogłoby wskazywać na dużą popularność tego przysłowia – często używane posiadało kilka wersji. We włoskiej wersji użyty jest leksem *ponti* oznaczający *mosty*, natomiast w polskiej – *brzegi (rive)*. Pomimo różnic w użytych leksemach (*ponti* || *brzegi*) przysłowia są identyczne w ogólnej wymowie.

Chi ama me ama il mio cane (dosł. Kto kocha mnie kocha mojego psa)	Kto miłuje przyjaciela, miłuje i psa jego; Kto mnie miłuje, pieska mego szanuje (lett. Chi ama l'amico, ama anche il suo cagnolino; Chi ama me, rispetta il mio cagnolino)
--	--

IGD rejestruje przysłowie *Chi ama me, ama il mio cane*. Wskazano jeden wariant, który brzmi: *Chi vuol bene a madonna vuol bene a messere* (Kto kocha panią, kocha pana). Słownik nie odnotowuje żadnego prawzoru. W NKP odnajdujemy oba odpowiedniki włoskiego przysłowia wskazane w WSWP: *Kto miłuje przyjaciela, miłuje i psa jego; Kto mię miłuje, i pieska mego szanuje*. Przy tym ostatnim wskazany jest łaciński pierwowzór *Qui me amat, amet et canem meum*. Włoska maksyma stanowi wierne tłumaczenie tej sentencji łacińskiej. Rozbieżności, ujawniające się w formach polskich w stosunku do ujęcia włoskiego oraz łacińskiego, widać w wykorzystaniu leksemów: *przyjaciel* (w wersji przysłowia, o której tu mowa, obiekt uczucia zostaje nazwany *przyjacielem*, natomiast w przysłowiu włoskim oraz łacińskim jest on wskazany za pomocą zaimka 1. os. l. poj. – *me (mnie)*) i *szanować* (czasownik ten nie pojawia się w obcojęzycznych wersjach). Różnicę stanowi również użycie formy deminutywnej rzeczownika *pies* w jednym z ekwiwalentów. Mimo to wymowa obu maksym – polskiej i włoskiej – jest tożsama. Warto również zwrócić uwagę na elementy identyczne gramatycznie, pojawiające się w przysłowia obu języków: rozpoczynający zdanie zaimek *kto/chi* oraz czasownik w 3.os. l. poj.

Un vero amico si conosce nella disgrazia (dosł. Prawdziwego przyjaciela poznaje się w niepowodzeniu)	Prawdziwych przyjaciół poznaje się w biedzie (lett. I veri amici si conoscono nella povertà)
--	--

Według IGD główna forma przysłowia brzmi: *Al bisogno si conosce l'amico* (W potrzebie poznaje się przyjaciela). Podane zostały dwie sentencje łacińskie jako wzory do stworzenia tego porzekadła: *Amicus certus in re incerta cernitur* oraz *Donec eris sospes, multos numerabis amicos*. Wśród jedenastu wymienionych wariantów można znaleźć m.in.: *Amico certo, si conosce nell'incerto* (Przyjaciela pewnego poznaje się w niepewności), *L'amico si conosce nel bisogno* (Przyjaciela poznaje się w potrzebie), *Chi visita nelle nozze e non nell'infermità, non è amico in verità* (Kto odwiedza w czasie ślubu a nie w chorobie, nie jest przyjacielem naprawdę). IGD nie rejestruje takiej samej formy jak WSWP. Jako główną

formę polskiego przysłowia NKP wskazuje *Prawdziwych przyjaciół poznajemy w biedzie*. Notowany jest również łaciński pierwowzór *Amicus certus in re incerta cernitur*, czyli ten sam, który wymieniony jest w IGD. Sentencja łacińska wykorzystuje rzeczownik *amicus* (*przyjaciół*) w l. poj., jak w przypadku wersji włoskiej (*amico*). W ujęciu polskim rzeczownik ten użyty jest w l. mn. Wykorzystano tożsame znaczeniowo przymiotniki *vero* || *prawdziwy*, a także czasowniki *si conosce* || *poznaje się* (obydwa występują w 3. os. l. poj.).

Chi trova un amico trova un tesoro (dosł. Kto znajduje przyjaciela, znajduje skarb)	Kto znalazł przyjaciela, skarb znalazł (lett. Chi ha trovato un amico, ha trovato un tesoro)
---	--

W IGD odnajdujemy paremię *Chi trova un amico, trova un tesoro*. NKP notuje polskie przysłowie w wersji z WSWP. Choć opracowania nie podają pierwowzorów, to zgodność ekwiwalentów na poziomie syntaktyki oraz semantyki wskazywałaby na jedno źródło. Owa jedność wyraża się w doborze leksemów: *chi* || *kto*, *trova* (*znajduje*) || *znalazł*, *amico* || *przyjaciela*, *tesoro* || *skarb*. Odpowiadające sobie słowa w pierwszym członie mają ten sam porządek linearny. W drugim członie zaś doszło do przestawienia wyrazów – w polskim ujęciu czasownik zajął ostatnie miejsce. Ponadto obserwujemy wykorzystanie innego czasu: pojawia się czas teraźniejszy i czas przeszły.

Amore con amore si paga (dosł. Miłość miłością się płaci)	Miłość miłością się płaci (lett. Amore con amore si paga)
---	---

W IGD odnajdujemy przysłowie *Amor con amor si paga*, jak również jego wariant *Amor con amor si merca* (*Miłość miłością się kupuje*). NKP notuje przysłowie w takiej samej wersji, jaką podaje WSWP. Oba przykłady stanowią swoje kalki – jedno jest wiernym odbiciem drugiego i na odwrót, zarówno semantycznie, jak i syntaktycznie. Zaskakujące, iż żaden słownik nie podaje pierwowzoru. Bliskość znaczeniowa i podobieństwo składniowe wskazywałyby istnienie wspólnego źródła.

L'amore è cieco (dosł. Miłość jest ślepa)	Miłość jest ślepa (lett. L'amore è cieco)
---	---

Wersja, którą notuje IGD, brzmi: *Amore è cieco, e vede da lontano* (*Miłość jest ślepa, a widzi daleko*). Podano także łaciński pierwowzór *Amor caecus*. W NKP odnajdujemy przysłowie *Miłość jest ślepa*, przy którym wymieniony jest również wariant *Miłość zaślepia*. Wskazano łacińską formę, która brzmi: *Amor caecus*. Jak widać, maksymy w obu językach mają wspólne źródło.

Amore e signoria non voglion compagnia (dosł. Miłość i władza nie chcą towarzysztwa)	Miłość i władza nie szukają kompanii (lett. Amore e signoria non cercano compagnia)
--	---

Główna forma przysłowia według IGD brzmi *Né amor né signoria non voglion compagnia* (*Ani miłość, ani władza nie chcą towarzysztwa*). Wzorem do jego stworzenia miało być łacińskie sformułowanie *Impatiens socii est omnis amor*. W NKP występuje przysłowie

Miłość i panowie nie chcą kompanii z wariantem towarzystwa zamiast ostatniego użytego słowa. Odnotowany jest łaciński pierwowzór *Amor et potestas impatiens est consortis*. Formy, które stały się punktem wyjścia do tych rozważań, mają taką samą budowę. Różnią się zastosowanym czasownikiem *non voglion* (*nie chcą*) || *nie szukają*. Jednak czasowniki te, w tym kontekście, nie wprowadzają odmiennych znaczeń, a dosłowne tłumaczenie włoskiego *non voglion* (czyli *nie chcą* pojawia się jako verbum zastosowane w wersjach, które przedstawia NKP).

Chi va al mulino s'infarina (dosł. Kto idzie do młyna, mączy się)	Kto miele we młynie, umączy się (lett. Colui che macina nel mulino sarà sporco di farina)
---	---

W IGD odnajdujemy włoską maksymę w wersji, którą notuje WSWP. Obydwa ujęcia wykorzystują zaimek *chi* || *kto*, rozpoczynający porzekadła, równoznaczne leksemy *mulino* || *młyn* oraz czasownik *s'infarina* || *umączy się* w 3. os. 1. poj. (także czasowniki w pierwszym członie przysłów występują w tej osobie, choć nie odpowiadają sobie semantycznie – *va* || *miele*).

L'arco sempre teso si spezza (dosł. Łuk zawsze napięty łamie się)	Łuk mocno napięty pęka (lett. L'arco intensamente teso si rompe)
---	--

IGD rejestruje włoskie porzekadło. W NKP występuje przysłowie *Łuk mocno napięty pęka*. Odnotowany jest jego łaciński pierwowzór: *Arcus, qui nimis intenditur, rumpitur*. Przykłady z WSWP różnią się jakościowym nasileniem – we włoskiej wersji użyto leksemu wyrażającego intensywność czasową (*sempre*), polska forma zaś bierze pod uwagę określenie siły (*mocno*). Pozostałe elementy są zbieżne. Wymowa przysłów jest identyczna.

Chi tardi arriva male alloggia (dosł. Kto późno przychodzi, źle nocuje)	Kto późno przychodzi, sam sobie szkodzi (lett. Chi arriva in ritardo arreca danno a se stesso)
---	--

IGD rejestruje formę *Chi tardi arriva, male alloggia*. Uwzględnia także łaciński pierwowzór, który brzmi: *Sero venientes, male sedentes*. NKP notuje przysłowie w wersji *Kto późno przychodzi, sam sobie szkodzi*. Oba przysłowia notowane w WSWP są do siebie zbliżone syntaktycznie oraz identyczne pod względem treści.

Megio un asino vivo che un dottore morto (dosł. Lepszy osioł żywy niż lekarz martwy)	Lepszy żywy osioł niż martwy filozof (lett. Meglio un asino vivo che un filosofo morto)
--	---

W IGD odnajdujemy maksymę notowaną w WSWP. Jediną różnicą między tymi przysłowiami jest zastosowanie znaczeniowo innego rzeczownika. We włoskim przysłowiu jest mowa o *lekarzu* (*medico*), w polskiej wersji o *filozofie* (*filosofo*).

All'assente e al morto non si dee far torto (dosł. Nieobecnemu i umarłemu nie można robić krzywdy)	O umarłych i nieobecnych źle mówić nie wypada (lett. Non è giusto parlare male dei morti e degli assenti)
--	---

W IGD zarejestrowana jest forma *All'assente e al morto non si deve far torto* (Nieobecnemu i umarłemu nie można robić krzywdy). Podano jej łaciński prawzór: *Defuncti ne iniuria afficiantur*. W NKP występują przysłowia: *O umarłych albo dobrze, albo wcale nie mówić* (z uwzględnieniem łacińskiej wersji *De mortuis nil nisi bene*) oraz *Obmawiać nieobecnego równie jak bić umarłego*. Brak jest formy podanej w WSWP, jednakże w wymienionych przykładach z NKP występują te treści, które przedstawia ujęcie z owego słownika. Autorzy WSWP mogli zasugerować się włoską paremią, w której jest mowa zarówno o nieobecnym (*assente*), jak i umarłym (*morto*). Podana przez nich wersja może być zatem swobodnym tłumaczeniem sentencji włoskiej. Warto podkreślić, iż wszystkie wymienione tu formy przejawiają zgodność znaczeniową.

Uomo avvisato mezzo salvato (dosł. Człowiek ostrzeżony, prawie ocalony)	Człowiek ostrzeżony, jakby ocalony (lett. Uomo avvisato, pressoché salvato)
---	---

IGD notuje maksymę *Uomo avvisato, mezzo salvato*, a także równoznaczne wersje: *Chi è avvisato, è armato* (Kto jest ostrzeżony, jest uzbrojony); *Uomo avvertito, mezzo munito* (Człowiek ostrzeżony, prawie zaopatrzony); *Uomo avvisato è mezzo salvato* (Człowiek ostrzeżony jest prawie ocalony); *Uomo avvisato, uomo salvato* (Człowiek ostrzeżony, człowiek ocalony). W NKP wymieniono przysłowie *Ostrzeżony – ocalony*, które semantycznie odpowiada formie w języku wyjściowym. Wersja podana przez autorów WSWP nie pozostaje bez wpływów włoskiej maksymy. Obydwa ujęcia bowiem mają podobną strukturę i wykorzystują leksemy o tym samym znaczeniu: *uomo* || *człowiek*, *avvisato* || *ostrzeżony*, *salvato* || *ocalony*. Różnią je tylko określenia *mezzo* (prawie) i *jakby*, które jednak wprowadzają w tym przypadku podobną semantykę.

A cavallo donato non si guarda in bocca (dosł. Koniowi darowanemu nie zagląda się w pysk)	Darowanemu koniowi nie zagląda się w zęby (lett. A cavallo donato non si guarda in denti)
---	---

IGD rejestruje pierwszą wersję notowaną w WSWP. Wskazuje łaciński pierwowzór, który brzmi: *Noli equites dentes inspicere donati*. Główna postać przysłowia to według NKP *Darowanemu koniowi nie patrz w zęby*, przy której wskazano następujący wzór: *Noli equi dentes inspicere donati*. Przysłowie włoskie oraz jego polski ekwiwalent wykazują tożsamość na gruncie gramatycznym i znaczeniowym. Przysłowia wykorzystują synonimiczne określenia, które stanowią synonimy kontekstowe: *in bocca* (w pysk) || *w zęby* (*in denti*).

Le bugie hanno le gambe corte (dosł. Kłamstwa mają nogi krótkie)	Kłamstwo ma krótkie nogi (lett. La bugia ha le gambe corte)
--	---

W IGD odnajdujemy włoskie porzekadło. NKP notuje przysłowie w wersji z WSWP. Różnica między formą włoską a polską polega na wprowadzeniu rzeczownika w innej liczbie. We włoskim ujęciu użyto l. mn. (*le bugie*), natomiast w polskim – l. poj. (*kłamstwo*). Zmianie uległ też czasownik, jako że orzeczenie uzgodnione jest z podmiotem. Przysłowia w obu językach wyrażają jednakowe treści i wykorzystują równoznaczne leksemy: *bugie* (*kłamstwa*) || *kłamstwo*, *hanno* (*mają*) || *ma*, *gambe* || *nogi*, *corte* || *krótkie*.

Di buone intenzioni è lastricato l'inferno (dosł. Dobrymi intencjami jest wybrukowane piekło)	Dobrymi chęciami piekło jest wybrukowane (lett. Di buone volontà è lastricato l'inferno)
---	--

IGD rejestruje powyższą maksymę. Wyodrębniono łacińską sentencję będącą pierwotnym wzorem: *Verum velle parum est*. Podstawową formą przysłowia według NKP jest *Dobrymi chęciami piekło jest brukowane*. Porzekadła zarejestrowane w WSWP przejawiają podobieństwo składniowe. Różnicuje je jedynie miejsce rzeczowników *inferno* || *piekło*. Maksymy wykorzystują odpowiadające sobie znaczeniowo wyrazy: *buone* || *dobrymi*, *è* || *jest*, *lastricato* || *wybrukowane*, *inferno* || *piekło*, bądź też synonimy *intenzioni* (*intencje*) || *chęciami*. Ogólna wymowa jest więc identyczna.

Cane che abbaia non morde (dosł. Pies, który szczeka, nie gryzie)	Pies, który szczeka, nie gryzie (lett. Cane che abbaia non morde)
---	---

W IGD odnotowano powyższą wersję, uznając ją za główną postać. Wskazany został łaciński prawzór *Canes qui plurimum latrant, perraro mordent*. NKP wymienia przysłowie *Pies, kiedy je, nie szczeka*. Notowane są także wersje podobne: *Pies bojaźliwy więcej szczeka, jak gryzie* (przy której wskazano pierwotny pochodzenia łacińskiego *Canes, qui plurimum latrant perraro mordent*) oraz *Pies, co barzo szczeka, nie barzo kąsa*. Ekwiwalenty podane w WSWP wykazują tożsamość syntaktyczną i semantyczną.

Nessuno è buon giudice in causa propria (dosł. Nikt nie jest dobrym sędzią we własnej sprawie)	Nikt nie jest dobrym sędzią we własnej sprawie (lett. Nessuno è buon giudice nelle cause proprie)
--	---

W IGD brak jest wymienionej wyżej włoskiej formy. NKP notuje przysłowie *Żaden w swej sprawie sędzią być nie może*. NKP rejestruje też wariant *Nikt nie jest prorokiem we własnym kraju*, wskazując na jego biblijne pochodzenie. Sformułowanie to bowiem bierze swój początek z Ewangelii św. Mateusza (Mt 13,57). Wersje odnotowane w WSWP przejawiają zbieżność gramatyczną. Pierwszy polski ekwiwalent wykorzystuje takie same znaczeniowo leksemy, co włoska paremia. Na płaszczyźnie semantycznej obie maksymy są jednakowe.

L'occhio del padrone ingrassa il cavallo (dosł. Oko pana tuczy konia)	Pańskie oko konia tuczy (lett. L'occhio del padrone ingrassa il cavallo)
---	--

W IGD zarejestrowana jest włoska maksyma. Jako prototypy łacińskiego pochodzenia wskazane zostały aż cztery sentencje – wśród nich *Oculus domini saginat equum* oraz *Pes domini impinguat agrum*. NKP wymienia przysłowie *Oko pańskie konia tuczy*. Wśród wariantów zarejestrowano postać *Pańskie oko konia tuczy*. Odnajdujemy również adnotację dotyczącą proveniencji sformułowania: „przysłowie wywodzi się z czasów starożytnych; jako perskie cytuje je Ksenofont, a po nim Arystoteles w *Ekonomice*; wg Ksenofonta »ocza- mi króla« zwali się jego doradcy, wykonujący nadzór nad poddanymi”. NKP podaje także łaciński wzór *Oculus domini saginat equum*. Włoska paremia używa rzeczownika *padrone*, natomiast w polskiej formie pojawia się przymiotnik *pańskie*. Jednakże nie stanowi to istotnej różnicy syntaktycznej. Można zakwalifikować to jedynie jako różnicę w szyku.

Si salvi chi può! (dosł. Ratuj się, kto może!)	Ratuj się, kto może! (lett. Si salvi chi può!)
--	--

IGD nie rejestruje takiej maksymy. NKP nie notuje tego przysłowia. Obie sentencje wymienione w WSWP są identyczne pod względem gramatycznym i znaczeniowym. Fakt nienotowania ich w opracowaniach paremiologicznych może być podyktowany tym, iż formy te pozbawione są jakiegokolwiek alegoryczności, którą J. Krzyżanowski wymienia jako pierwszą cechę przysłów. Przez to sentencje te mogą nie być wliczane w poczet porzekadeł – ich sens dosłowny jest dominujący, a sensu przenośnego raczej brak. Niemniej pojawiły się w WSWP z kwalifikatorem *prov.*

Tutte le strade conducono a Roma (dosł. Wszystkie drogi prowadzą do Rzymu)	Wszystkie drogi prowadzą do Rzymu (lett. Tutte le strade conducono a Roma)
--	--

Główną wersję przysłowia IGD upatruje w postaci *Tutte le strade portano a Roma* (*Wszystkie drogi wiodą do Rzymu*). Jako główną formę NKP wskazuje *Wszystkie drogi do Rzymu prowadzą*. Podano pierwotny wzór pochodzenia francuskiego *Tout chemin mène à Rome*. Paremie notowane w WSWP wykazują identyczność na gruncie gramatycznym oraz znaczeniowym.

Chi ha denti non ha pane, chi ha pane non ha denti (dosł. Kto ma zęby, nie ma chleba, kto ma chleb, nie ma zębów)	Kto ma zęby, nie ma chleba, kto ma chleb, nie ma zębów (lett. Chi ha denti non ha pane, chi ha pane non ha denti)
---	---

Główna forma według IGD brzmi: *Chi ha denti non ha pane e chi ha pane non ha denti*. W wersji z WSWP przysłowie nie występuje w NKP. Ekwiwalent podany przez autorów WSWP należy uznać za wierne tłumaczenie włoskiego oryginału. Postaci *Chi ha denti non ha pane*, *chi ha pane non ha denti* i *Kto ma zęby, nie ma chleba, kto ma chleb, nie ma zębów* są zbieżne zarówno gramatycznie, jak i semantycznie.

Dal detto al fatto c'è un bel tratto (dosł. Od powiedzenia do zrobienia jest dobry odcinek)	Od słowa do czynu droga (jest) daleka (lett. Dalla parola all'azione la strada è lunga)
---	---

W IGD odnajdujemy postać *Dal detto al fatto c'è un gran tratto* (*Od powiedzenia do zrobienia jest duży odcinek*). Uwzględniona została łacińska sentencja będąca pierwotnym wzorem:

Inter verba et actus magnus quidam mons est. Jako wariant podana została wersja *Dal detto al fatto c'è un bel tratto*. Porzekadła wymienione w WSWP są sobie bliskie gramatycznie. Wersje nie wykazują różnic syntaktycznych. Używają też równoznacznych leksemów bądź synonimicznych określeń – *bel tratto* (*dobry odcinek*) || *droga daleka* (*via lontana*). Okazuje się, że zarówno kultura Włoch, jak i Polski zwraca uwagę na różnicę między słowami a czynami, nie wartościując ich równorzędnie.

L'uomo propone e Dio dispone (dosł. Człowiek proponuje, a Bóg układa)	Człowiek układa, a Pan Bóg włada (lett. L'uomo dispone e Dio comanda)
---	---

W IGD odnajdujemy taką samą wersję włoskiego przysłowia, jaką prezentuje WSWP. Wskazany został pierwowzór *Homo proponit, sed Deus disponit*, który pochodzi z książki Tomasza à Kempis pt. *O naśladowaniu Chrystusa*. Przykłady z WSWP wykorzystują inne czasowniki: *propone* (*proponuje*) || *układa* || *strzela*, *dispone* (*układa*) || *włada* || *nosi*, które jednak nie wprowadzają odmiennych znaczeń. Wszystkie występują w 3. os. l. poj.

L'eccezione conferma la regola (dosł. Wyjątek potwierdza regułę)	Wyjątek potwierdza regułę (lett. L'eccezione conferma la regola)
--	--

IGD rejestruje maksymę *L'eccezione conferma la regola*. Uwzględnia również pierwowzór *Exceptio firmat regulam*. Przysłowie polskie notowane jest w NKP w takiej samej formie, w jakiej występuje w WSWP. Podano jego łaciński prawzór, który brzmi następująco: *Exceptio firmat regulam*. Obie maksymy wyróżniają się tożsamością na płaszczyźnie zarówno syntaktycznej, jak i znaczeniowej. Jak widać, wspólny prawzór wpłynął bezpośrednio na gramatykę i sens przysłów w języku włoskim i polskim.

Entrarci come il cavolo <i cavoli> a merenda (dosł. Pasować jak kapusta <kapusty> na podwieczorek)	Pasować jak kwiatek do kożucha (lett. Armonizzarsi (a qualcosa) come un fiore a un cappotto di pelliccia)
--	---

Tutaj mamy do czynienia z ciekawym przykładem. Widzimy bowiem, że struktura przysłów jest taka sama, znaczenie też identyczne, choć wykorzystano inne jednostki leksykalne *cavolo/fiore* i *merenda/pelliccia* – *kapusta/kwiatek* i *podwieczorek/kożuch*.

4.2. Elipsa orzecznika w wersji polskiej

Wśród nieznaczących różnic między odpowiednikami przysłów w języku włoskim i języku polskim można wymienić przykłady, w których doszło do elipsy orzecznika w wersji polskiej.

La parola è d'argento il silenzio è d'oro (dosł. Mowa jest srebrem, milczenie jest złotem)	Mowa jest srebrem, a milczenie złotem (lett. La parola è d'argento il silenzio d'oro)
--	---

Battere il ferro finché è caldo (dosł. Kuć żelazo, póki jest gorące)	Kuć żelazo, póki gorące (lett. Battere il ferro finché caldo)
Il bene non è mai troppo (dosł. Dobrego nigdy nie jest za dużo)	Dobrego nigdy nie za wiele (lett. Il bene non (è) mai troppo)
Dal dire al fare c'è di mezzo il mare (dosł. Od mówienia do robienia jest pół morza)	Od słów do czynów droga daleka (lett. Dalle parole alle azioni la strada è lunga)
Errare è umano, perseverare nell'errore è diabolico (dosł. Błądzić jest ludzkie, trwać w błędzie jest diabelskie)	Błądzić jest rzeczą ludzką, tkwić w błędzie – diabelską (lett. Errare è una cosa umana, perseverare nell'errore – diabolica)

4.3. Różnice w doborze części mowy

Kolejna grupa to egzemplifikacje, w których różnice polegają na doborze części mowy, przy jednoczesnym zachowaniu sensu.

L'appetito vien mangiando (dosł. Apetyt przychodzi, jedząc)	Apetyt rośnie w miarę jedzenia (lett. L'appetito cresce mentre si mangia)
---	---

Rozbieżności ujawniają się w zastosowaniu we włoskiej wersji *gerundio*, czyli imiesłowu czynnego przysłówkowego – jest to forma *mangiando* (*jedząc*). W polskim ujęciu w tym miejscu znajduje się rzeczownik odczasownikowy (*nomina actionis*) *jedzenie*.

Anno nuovo vita nuova (dosł. Rok nowy, życie nowe)	W Nowym Roku nowa nadzieja (lett. Nell'Anno Nuovo, una speranza nuova)
--	--

W stosunku do formy włoskiej polskie porzekadło różni się użyciem przyimka w oraz leksemem *nadzieja* (ujęcie włoskie wykorzystuje wyraz *vita*, czyli *życie*). Znaczenia pokrywają się jednak w zupełności.

5. Podobna wizja świata

Spójrzmy jeszcze na przykłady, które świadczą o wspólnej wizji świata, chociaż nie reprezentują tej samej struktury.

L'amore è cieco (dosł. Miłość jest ślepa)	Miłość zaślepia (lett. L'amore accecca/L'amore rende ciechi)
Chi è bugiardo è ladro (dosł. Kto jest kłamliwy, jest złodziejem)	Kto kłamie, ten kradnie (lett. Chi mente, ruba)

Paese che vai, usanze che trovi (dosł. Kraj, do którego idziesz, obyczaje, które znajdujesz)	Co kraj, to obyczaj (lett. Ogni paese, una usanza)
Occhio non vede e cuor non s'arrabatta (dosł. Oko nie widzi i serce nie wścieka się)	Czego oczy nie widzą, tego sercu nie żal (lett. Ciò che gli occhi non vedono, il cuore non rimpiange)
Si ottiene più con le buone che con le cattive (dosł. Otrzymuje się więcej dobrocią niż złością)	Dobrocią więcej wskórasz niż złością (lett. Otterrai più con la gentilezza che con la rabbia)
La notte porta consiglio (dosł. Noc przynosi radę)	Noc jest dobrym doradcą (lett. La notte è una buona consigliera)
Le disgrazie non vengono mai da sole (dosł. Nieszczęścia nie przychodzą nigdy same)	Nieszczęścia zawsze chodzą parami (lett. Le disgrazie vengono sempre in coppia)

6. Wspólne wpływy

Non è bello quel che è bello ma è bello quel che piace	Nie to ładne, co ładne, ale co się komu podoba
--	--

Na koniec przypadek, w którym wskazuje się wpływ języka włoskiego na polski zasób paremiologiczny. Mamy więc polskie przysłowie, które pojawiło się pod wpływem języka włoskiego. Nie odnotowano takiego działania języka polskiego na język włoski.

7. Podsumowanie

Jak mogliśmy zauważyć, przysłowia włoskie i polskie wskazują na istnienie wspólnego dziedzictwa kulturowego Włoch i Polski oraz na zgodną wizję świata Włochów i Polaków. Porzekadła, które przedstawiono, nie zawsze były identyczne, ale mogliśmy obserwować egzemplifikacje wykazujące pełną zgodność na różnych poziomach. Biorąc pod uwagę różnice między współczesnymi językami obu nacji, należy uznać to za szczególną wartość w międzynarodowej relacji.

Bibliografia

Cieśla H., Jamrozik E., Kłos R., 2001, *Wielki słownik włosko-polski*, t. 1, Warszawa: Wiedza Powszechna.

- Cieśla H., Jamrozik E., Penazzi J.S., 2002, *Wielki słownik włosko-polski*, t. 2, Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Cieśla H., Jamrozik E., Łopieńska I., Penazzi J.S., 2006, *Wielki słownik włosko-polski*, t. 3, Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Guazzotti P., Oddera M.F., 2006, *Il grande dizionario dei proverbi italiani*, Bolonia: Zanichelli.
- Krzyżanowski J. (red.), 1969, *Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Michalunio Cz., 2014, *Dicta. Zbiór łacińskich sentencji, przysłów, zwrotów, powiedzeń*, Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Milewski T., 1975, *Językoznawstwo*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Penazzi J.S., Cieśla H., Jamrozik E., Łopieńska I., 2010, *Wielki słownik włosko-polski*, t. 4, Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Skuza S., 2012, *Stereotypowy obraz kobiety w paremiach oraz frazeologii polskiej i włoskiej*, Poznań: Instytut Naukowo – Wydawniczy Maiuscula.
- Słownik języka polskiego PWN*: www.sjp.pwn.pl.
- Soletti E., 2011, *Proverbi*, [w:] *L'enciclopedia italiana*: www.treccani.it.

Bibliografia uzupełniająca

- Lewicki A.M., Pajdzińska A., 2001, *Frazeologia*, [w:] J. Bartmiński (red.), *Współczesny język polski*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, s. 315–333.
- Wismont M., 2016, *Ekwiwalencja przysłów polskich i włoskich. Problemy struktury i semantyki*, niepublikowana praca magisterska.
- Wismont M., 2017, *Miłość w włosko-polskiej konfrontacji językowej na podstawie ekwiwalencji przysłów*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Linguistica”, t. 51 (1), s. 129–142.

Magdalena Wismont
 Uniwersytet Łódzki
 <https://orcid.org/0000-0003-2010-8214>
 magdalena.wismont@filologia.uni.lodz.pl

Le similitudini nascoste nella lingua. Sulle paremie polacche e italiane

1. L'Italia e la Polonia nella prospettiva linguistica e culturale – 2. Proverbi e paremiologia
 – 2.1. La definizione nel contesto polacco – 2.2. La definizione nel contesto italiano
 – 2.3. I proverbi nella prospettiva delle diverse lingue – 3. Lo scopo e la base del materiale
 – 4. I proverbi italiani e polacchi – 4.1. I proverbi identici dal punto di vista della struttura
 e della semantica – 4.2. Ellissi dell'attributo nella versione polacca – 4.3. Differenze
 nella scelta delle parti del discorso – 5. Una visione simile del mondo – 6. Le influenze
 reciproche – 7. Conclusione

1. L'Italia e la Polonia nella prospettiva linguistica e culturale

All'inizio va subito sottolineato che l'italiano e il polacco condividono un patrimonio linguistico e culturale comune. Il primo si basa sull'origine di entrambe le lingue: l'italiano e il polacco appartengono alla famiglia delle lingue indoeuropee. Hanno quindi radici comuni. Un vocabolario di comune provenienza indoeuropea è sopravvissuto in entrambe le lingue fino ai giorni nostri, anche se va detto che non costituisce una grande risorsa e riguarda unità lessicali di base. Ne sono un esempio i seguenti elementi:

Tabella 1. Vocabolario indoeuropeo nelle lingue polacca e italiana

parola in polacco	parola in italiano	lingua indoeuropea
matka	madre	MĀTER
brat	frate(llo)	BHRĀTER
dwa	due	DWŌ
trzy	tre	TREYES
dom	duomo	DOMUS
stać	stare	STĀ-
siedzieć	sedersi	SED-

Fonte: elaborazione propria

L'ulteriore sviluppo delle rispettive lingue avvenne poi per vie separate e indipendenti. Pertanto l'italiano appartiene al gruppo delle lingue romanze (Milewski 1975: 172), mentre il polacco appartiene al gruppo delle lingue slave occidentali (Milewski 1975: 134).

Il patrimonio culturale comune di Italia e Polonia riguarda l'appartenenza al mondo cristiano e antico. Grazie alle influenze di queste due sfere, infatti, possiamo individuare nella lingua termini simili o per certi aspetti identici, compresi i proverbi (Skuza 2012: 12–14).

2. Proverbi e paremiologia

La disciplina scientifica che si occupa dei proverbi è la paremiologia, che ha avuto origine nel Rinascimento –quando sorse una qualche sorta di moda di raccogliere proverbi. Una delle antologie più importanti di proverbi, gli *Adagia* di Erasmo da Rotterdam, fu scritta proprio in questo periodo (nel 1515) (Skuza 2012: 12). L'autore completò ogni proverbio con un commento storico e filosofico.

Un proverbio può essere definito come una frase che si ripete in forma relativamente costante e che ha un significato figurato, cioè non derivato dalle sue singole parti costitutive. Il più delle volte un proverbio ha la forma di una frase (o di frasi) e spesso presenta il contenuto in modo allegorico. A volte l'origine di un proverbio può essere indicata, ad esempio quando è tratto dalla letteratura, ma a volte i proverbi sono di autore ignoto, nel qual caso vengono definiti *saggezza popolare*. L'essenza di questo fenomeno può essere vista nella necessità di dargli un nome nelle diverse lingue. In greco, ad esempio, questo concetto è indicato con la parola *paroimiia*, in latino con *adagium* o *proverbiu*, e quest'ultima espressione ha dato origine a un nome in diverse altre lingue: *proverbio* italiano, *proverbe* francese, *proverb* inglese, o è stata tradotta, come il *przysłowie* polacco o *poslovica* russa. Ci sono stati anche tentativi di sostituirlo con altre parole, come *przypowieść* in polacco antico e *Sprichwort* in tedesco. Nonostante la presenza del termine in diverse nazioni e l'uso frequente di questi elementi linguistici nella comunicazione, lo status linguistico dei proverbi non è chiaro agli studiosi. I proverbi sono talvolta intesi o qualificati in modi diversi, si distinguono diversi tipi di proverbi e si includono fra essi diverse formulazioni linguistiche.

2.1. La definizione nel contesto polacco

La definizione di proverbio nel *Dizionario della lingua polacca* PWN è quella di: “una breve frase tratta da fonti letterarie o popolari e conservata nella tradizione orale, che esprime un pensiero generale: un suggerimento, un avvertimento”. Come si può notare, qui si presta attenzione alla forma, all'origine e al valore didattico. Nella letteratura scientifica polacca si dice che i proverbi sono citati (e non creati). Un proverbio è un insieme chiuso, facile da ricordare e riprodurre, grazie anche al fatto che a volte è in rima. Dal punto di vista polacco, a prescindere dalla provenienza dei proverbi, va sottolineato che i proverbi sono principalmente orali, cioè utilizzati soprattutto nella tradizione non scritta. È così che si trasmettevano, di generazione in generazione, saggezza, suggerimenti, avvertimenti. Quando parliamo di paremiologia polacca, dobbiamo menzionare Julian Krzyżanowski: eminente studioso polacco, storico della letteratura e folklorista e – cosa che a noi qui soprattutto

interessa – autore della *Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich* [Il nuovo libro dei proverbi e delle espressioni proverbiali polacchi] (1969) (in seguito: NKP). Questo studio costituisce una notevole risorsa di proverbi polacchi (finora non ne esiste una più ampia). Krzyżanowski ritiene che un proverbio sia un fenomeno linguistico speciale che ha una forma e un contenuto propri. Ciò che distingue un proverbio da altri termini linguistici è il fatto che in essi siano presenti due significati: letterale e figurato, con il significato figurato che prevale su quello letterale, ovvero assume maggiore importanza per il proverbio (NKP: VII). Krzyżanowski distingue due classi di proverbi: proverbi propri e impropri. Le caratteristiche di un proverbio proprio da lui distinte sono (NKP: VII–VIII):

- allegorismo – un modo di “parlare di altre cose” in frasi con significati diversi, ad esempio *Kruk krukowi oka nie wykole* [“Il corvo non toglie un occhio a un altro corvo”];
- immaginazione – direttamente derivata dalla prima caratteristica, il proverbio esprime, ad esempio, le relazioni interpersonali per mezzo di immagini con un significato artistico semplice ma chiaro, ad esempio *Jak Kuba Bogu, tak Bóg Kubie* [“Come Kuba tratta Dio, così Dio tratta Kuba”];
- didatticismo – il proverbio istruisce, indica se un comportamento è sbagliato, ad esempio *Kto pod kim dołki kopie, sam w nie wpada* [“Se scavi una buca sotto ai piedi degli altri, alla fine ci cadi dentro tu”];
- persistenza – bassa variabilità, il proverbio si presenta spesso nella stessa forma per molti secoli, nonostante i cambiamenti nella lingua o nelle condizioni di vita;
- universalità internazionale – i proverbi appaiono in territori distanti tra loro; si tratta di una caratteristica aggiuntiva, non la più importante, poiché non si verifica sempre. Tuttavia è possibile individuare proverbi che appaiono in forma identica o poco modificata e che si ritrovano in secoli diversi in popoli diversi, ad esempio il proverbio *Pańskie oko konia tuczy*, ancora oggi vivo in polacco, in italiano appare nella versione *l’occhio del padrone ingrassa il cavallo*. Questo proverbio è stato introdotto nella cultura europea secoli fa dall’autore dei *Moralia*, Plutarco.

Tutte queste caratteristiche, secondo Krzyżanowski, collocano il proverbio al confine tra lingua e letteratura. Tuttavia, se manca una delle caratteristiche sopra citate, allora secondo Krzyżanowski si può parlare di proverbi inappropriati, che comprendono proverbi calendariali, aforismi, brevi dialoghi, wellerismi, ecc.

2.2. La definizione nel contesto italiano

Come scrive Elisabetta Soletti, il proverbio è un enunciato autonomo, una sequenza fissa di significato compiuto dove gli elementi non sono commutabili e l’ordine delle parole è rigido (Soletti 2011). Sottolinea anche che il proverbio ha il carattere di una citazione o di una parentetica, e in questo differisce dall’espressione idiomatica che fa parte integrante della frase in cui è ospitata e il cui significato dipende dal contesto. In termini italiani un proverbio, dal punto di vista della struttura dell’enunciato, è una breve frase in forma concisa o sentenziosa, codificata nella memoria comune o trasmessa in forma scritta, che afferma una qualche verità estratta dall’esperienza e si presenta come conferma di un’argomentazione,

rafforzamento di una previsione, o come regola o avvertimento estratto da un fatto. Può essere formulato in forma metrica o in prosa rimata. Di solito ha una tradizione antica e una certa diffusione. Nella classificazione retorica un proverbio è un tipo di frase (la definizione è di Lausberg); un *locus communis* sussunto in una frase che esige di essere compresa come norma riconoscibile nella conoscenza del mondo ed è significativa per il mantenimento delle norme nella vita quotidiana. Simili a un proverbio sono il motto, la massima – che afferma un principio di validità, una giustezza generale, l’adagio – che afferma un principio relativo a un comportamento o a un’opportunità morale o legale –, l’aforisma – che è una frase che ha la capacità di definire –, l’apoftegma – un detto famoso di una persona nota che è passato allo status di proverbio. Di quest’ultimo si può considerare una variante il wellerismo, ossia l’affermazione di un assurdo o di un paradosso sotto forma di battuta ironica. Franceschi opera una distinzione funzionale dei proverbi, tra i quali individua due tipi:

- enunciati didattici – con una funzione pratica, utilitaristica, in un contesto decisamente antropologico, come ad esempio i proverbi calendariali e meteorologici, o quelli che esprimono consigli per la vita pratica, parlano di salute, igiene, relazioni sociali;
- espressioni di carattere di massime – con effetto retorico, esprimono per analogia, in modo sintetico e figurato, consigli o opinioni (di valore universale), riguardano molti aspetti diversi della vita e dell’attività umana.

2.3. I proverbi nella prospettiva delle diverse lingue

Si dice spesso che i proverbi riflettono un modo di vedere il mondo. Per questo motivo sono riconosciuti come prodotti di diverse culture e immagini delle manifestazioni della vita. Dopo tutto i proverbi sono spesso associati ad antiche credenze o superstizioni. Inoltre possono essere visti come un riflesso dello stato di conoscenza della popolazione antica, dei suoi costumi e delle sue relazioni sociali. Per questo motivo si osservano anche proverbi che si contraddicono l’un l’altro: capita che il contenuto di un proverbio escluda quello di un altro. Tuttavia questo non dovrebbe sorprenderci, dato che l’esperienza umana è anche molto diversa. Va anche detto che spesso si parla dell’intraducibilità dei proverbi in una lingua straniera. Tuttavia se consideriamo la provenienza comune dei proverbi, dovuta a un’identica visione del mondo o a un patrimonio culturale comune, siamo in grado di vedere le somiglianze nascoste nelle lingue.

3. Lo scopo e la base del materiale

Lo scopo dello studio è quello di presentare il patrimonio paremiologico comune alla lingua polacca e alla lingua italiana. Verranno presentate massime simili nella struttura e identiche nel significato. Le osservazioni saranno quindi orientate alla ricerca di punti in comune tra la cultura italiana e quella polacca che si manifestano nei proverbi.

Il materiale raccolto proviene dal primo volume del *Wielki słownik włosko-polski* [Grande dizionario italiano-polacco] (di seguito: WSWP). In questo dizionario, alla fine di ciascuna voce o dopo il significato letterale della parola, sono riportati i significati figurati del

lessema, tra cui anche i proverbi. I proverbi stessi non costituiscono voci separate. Pertanto il criterio di selezione dei materiali da analizzare per il presente studio è stata la presenza dell'indicazione che testimonia che si tratta di un proverbio (prov.). Gli equivalenti che compaiono come base materiale provengono dal WSWP. Il materiale così raccolto è stato confrontato con lo studio *Il Grande dizionario dei proverbi italiani* di Paolo Guazzotti e Maria Federica Oddera (di seguito: IGD), che è una raccolta alfabetica di massime italiane. Oltre alla versione base della massima, esso ne riporta il significato, ne elenca gli originali e le varianti. Inoltre i dati sono confrontati con l'NKP. Nel presente studio vengono prima elencati i proverbi italiani, con la traduzione letterale tra parentesi (lett.), e poi vengono forniti gli equivalenti polacchi tratti dal WSWP, con le relative traduzioni letterali. Anche l'ordine di elencazione dei proverbi dipende dal WSWP. Nella parte 4.1 sono stati aggiunti commenti che presentano dati ampliati sui proverbi, mentre nelle altre parti del lavoro vengono solo elencate le massime.

4. I proverbi polacchi e italiani

4.1. I proverbi identici dal punto di vista della struttura e della semantica

Questo gruppo comprende esempi la cui identità può essere osservata a livello di costruzione della frase e a livello semantico. Anche se le esemplificazioni possono differire per quanto riguarda la scelta del lessico (a volte vengono utilizzati equivalenti diversi), come anche la comparsa di diminutivi, lo scambio del singolare con il plurale o viceversa, i cambiamenti nella sintassi, queste differenze non sono grandi e il tono dei proverbi in entrambe le lingue è identico. Osserveremo quindi una visione comune del mondo nei proverbi italiani e polacchi.

Chi tace acconsente; Chi tace consente (dosł. Kto milczy zezwala; Kto milczy zgadza się)	Kto milczy zezwala (lett. Chi tace acconsente)
--	--

Nell'IGD troviamo la forma *Chi tace acconsente*, nonché la sua variante *Chi tace acconsente e chi non parla non dice niente*. È riportato il modello latino *Qui tacet, consentire videtur*. Tra gli equivalenti polacchi del proverbio italiano riportati dal WSWP, solo uno è presente nell'NKP: *Kto milczy, zezwala* (*Chi tace, acconsente*). A questa forma corrispondono ben due originali latini, che recitano: *Qui tacet, consentire videtur* e *Sed silentium videtur confessio*. La prima versione latina citata, come riportano concordemente i dizionari, è diventata la base per la creazione di proverbi in entrambe le lingue: polacco e italiano. Lo indica anche la stessa forma grammaticale. I proverbi sono semanticamente identici: esprimono l'idea che il silenzio equivale al consenso. Le traduzioni *Il silenzio è consenso* e *Il silenzio è segno di consenso* potrebbero essere state rese popolari da Papa Bonifacio VIII (Michalunio 2014).

L'acqua cheta rovina i ponti (dosł. Woda cicha zwala mosty)	Cicha woda brzegi rwie (lett. L'acqua quieta rompe le rive)
---	---

IGD riporta il proverbio italiano nella stessa versione citata dal WSWP. È stato indicato il modello latino *Quo flumen placidum est, forsan latet altius unda*. Inoltre, sono state citate le varianti: *Acqua cheta non mena ciocchi; se gli mena, gli mena grossi; L'acqua cheta rompe i ponti; L'acqua cheta rovina il mulino; Acqua cheta vermini mena* e altre. Nell'NKP troviamo il proverbio polacco *Cicha woda brzegi rwie* (*L'acqua calma rompe gli argini*), nonché le sue varianti: *Cicha woda brzegi podrywa/podbiera/podmywa* (*L'acqua calma solleva/solleva/solleva gli argini*), il che potrebbe indicare la grande popolarità di questo proverbio, spesso utilizzato in diverse versioni. Nella versione italiana viene utilizzato il lessema *ponti*, mentre in quella polacca *brzegi* (*rive*). Nonostante le differenze nei lessemi utilizzati (*ponti* || *brzegi*), i proverbi sono identici nel significato generale.

Chi ama me ama il mio cane (dosł. Kto kocha mnie kocha mojego psa)	Kto miłuje przyjaciela, miłuje i psa jego; Kto mnie miłuje, pieska mego szanuje (lett. Chi ama l'amico, ama anche il suo cagnolino; Chi ama me, rispetta il mio cagnolino)
--	--

IGD registra il proverbio *Chi ama me, ama il mio cane*. È stata indicata una variante che recita: *Chi vuol bene a madonna vuol bene a messere*. Il dizionario non riporta alcun modello originale. Nell'NKP troviamo entrambi i corrispondenti del proverbio italiano indicati nel WSWP: *Kto miłuje przyjaciela, miłuje i psa jego; Kto mię miłuje, i pieska mego szanuje*. Per quest'ultimo è indicato il modello latino *Qui me amat, amet et canem meum*. La massima italiana è una traduzione fedele di questa frase latina. Le divergenze che emergono nelle forme polacche rispetto all'italiano e al latino sono evidenti nell'uso dei lessemi: *amico* (nella versione del proverbio in questione, l'oggetto dell'affetto è chiamato *przyjaciół* (*amico*), mentre nel proverbio italiano e latino è indicato con il pronome di prima persona singolare – *me* (*mnie*) e *szanować* (*rispettare*, verbo che non compare nelle versioni straniere). Un'altra differenza è l'uso della forma diminutiva del sostantivo *pies* in uno degli equivalenti. Ciononostante, il significato di entrambi i proverbi, quello polacco e quello italiano, è identico. Vale anche la pena notare gli elementi grammaticalmente identici che compaiono nei proverbi di entrambe le lingue: il pronome *kto/chi* che inizia la frase e il verbo alla terza persona singolare.

Un vero amico si conosce nella disgrazia (dosł. Prawdziwego przyjaciela poznaje się w niepowodzeniu)	Prawdziwych przyjaciół poznaje się w biedzie (lett. I veri amici si conoscono nella povertà)
--	--

Secondo l'IGD, la forma principale del proverbio è: *Al bisogno si conosce l'amico*. Sono state fornite due sentenze latine come modelli per la creazione di questo proverbio: *Amicus certus in re incerta cernitur* e *Donec eris sospes, multos numerabis amicos*. Tra le undici varianti citate si possono trovare, tra le altre: *Amico certo, si conosce nell'incerto*,

— — — — —

L'amico si conosce nel bisogno, Chi visita nelle nozze e non nell'infermità, non è amico in verità. L'IGD non registra la stessa forma del WSWP. Come forma principale del proverbio polacco, l'NKP indica *Prawdziwych przyjaciół poznajemy w biedzie*. È registrato anche il prototipo latino *Amicus certus in re incerta cernitur*, ovvero lo stesso citato nell'IGD. La sentenza latina utilizza il sostantivo *amicus* (*amico*) al singolare, come nella versione italiana (*amico*). Nella versione polacca questo sostantivo è utilizzato al plurale. Sono stati utilizzati aggettivi con lo stesso significato *vero* || *prawdziwy*, nonché verbi *si conosce* || *poznaje się* (entrambi presenti nella terza persona singolare).

Chi trova un amico trova un tesoro (dosł. Kto znajduje przyjaciela, znajduje skarb)	Kto znalazł przyjaciela, skarb znalazł (lett. Chi ha trovato un amico, ha trovato un tesoro)
---	--

Nell'IGD troviamo il proverbio *Chi trova un amico, trova un tesoro*. L'NKP riporta il proverbio polacco nella versione del WSWP. Sebbene gli studi non forniscano i modelli originali, la corrispondenza degli equivalenti a livello sintattico e semantico indicherebbe un'unica fonte. Tale unità si esprime nella scelta dei lessemi: *chi* || *kto*, *trova* (*znajduje*) || *znalazł*, *amico* || *przyjaciela*, *tesoro* || *skarb*. Le parole corrispondenti nella prima parte hanno lo stesso ordine lineare. Nella seconda parte, invece, c'è stato uno scambio di parole: nella versione polacca il verbo occupa l'ultima posizione. Inoltre osserviamo l'uso di un tempo verbale diverso: compaiono il presente e il passato.

Amore con amore si paga (dosł. Miłość miłością się płaci)	Miłość miłością się płaci (lett. Amore con amore si paga)
---	---

Nell'IGD troviamo il proverbio *Amor con amor si paga*, così come la sua variante *Amor con amor si merca*. L'NKP riporta il proverbio nella stessa versione fornita dal WSWP. Entrambi gli esempi sono calchi l'uno dell'altro: uno è il riflesso fedele dell'altro e viceversa, sia dal punto di vista semantico che sintattico. È sorprendente che nessun dizionario riporti l'originale. La vicinanza semantica e la somiglianza sintattica indicherebbero l'esistenza di una fonte comune.

L'amore è cieco (dosł. Miłość jest ślepa)	Miłość jest ślepa (lett. L'amore è cieco)
---	---

La versione riportata dall'IGD recita: *Amore è cieco, e vede da lontano*. È riportato anche il modello latino *Amor caecus*. Nell'NKP troviamo il proverbio *Miłość jest ślepa*, accanto al quale è riportata anche la variante *Miłość zaślepia*. È indicata la forma latina, che recita: *Amor caecus*. Come si può vedere, le massime in entrambe le lingue hanno una fonte comune.

Amore e signoria non voglion compagnia (dosł. Miłość i władza nie chcą towarzystwa)	Miłość i władza nie szukają kompanii (lett. Amore e signoria non cercano compagnia)
---	---

La forma principale del proverbio secondo l'IGD è *Né amor né signoria non voglion compagnia*. Il modello per la sua creazione sarebbe stata la frase latina *Impatiens socii est*

omnis amor. Nell'NKP compare il proverbio *Miłość i panowie nie chcą kompanii* (L'amore e i signori non vogliono compagnia) con la variante *towarzystwa* al posto dell'ultima parola utilizzata. È riportato il modello latino *Amor et potestas impatiens est consortis*. Le forme che sono diventate il punto di partenza di queste considerazioni hanno la stessa struttura. Si differenziano per il verbo utilizzato *non vogliono* (*nie chcą*) || *nie szukają*. Tuttavia, in questo contesto, questi verbi non introducono significati diversi, e la traduzione letterale dell'italiano *non vogliono* appare come *verbum* utilizzato nelle versioni presentate dal NKP.

Chi va al mulino s'infarina (dosł. Kto idzie do młyna, mączy się)	Kto miele we młynie, umoczy się (lett. Colui che macina nel mulino sarà sporco di farina)
---	---

Nell'IGD troviamo il proverbio italiano nella versione riportata dal WSWP. Entrambe le versioni utilizzano il pronome *chi* || *kto*, che introduce il proverbio, i lemmi equivalenti *mulino* || *młyn* e il verbo *s'infarina* || *umoczy się* nella terza persona singolare (anche i verbi nella prima parte dei proverbi compaiono in questa persona, sebbene non corrispondano semanticamente – *va* || *miele*).

L'arco sempre teso si spezza (dosł. Łuk zawsze napięty łamie się)	Łuk mocno napięty pęka (lett. L'arco intensamente teso si rompe)
---	--

IGD registra un proverbio italiano. Nell'NKP compare il proverbio *Łuk mocno napięty pęka* (L'arco troppo teso si spezza). È riportato il suo originale latino: *Arcus, qui nimis intenditur, rumpitur*. Gli esempi tratti dal WSWP differiscono per intensità qualitativa: nella versione italiana è stato utilizzato un lessema che esprime intensità temporale (*sempre*), mentre la forma polacca tiene conto della forza (*mocno*). Gli altri elementi sono convergenti. Il significato dei proverbi è identico.

Chi tardi arriva male alloggia (dosł. Kto późno przychodzi, źle nocuje)	Kto późno przychodzi, sam sobie szkodzi (lett. Chi arriva in ritardo arreca danno a se stesso)
---	--

IGD registra la forma *Chi tardi arriva, male alloggia*. Tiene conto anche dell'originale latino, che recita: *Sero venientes, male sedentes*. NKP riporta il proverbio nella versione *Kto późno przychodzi, sam sobie szkodzi*. Entrambi i proverbi riportati nel WSWP sono simili dal punto di vista sintattico e identici dal punto di vista del contenuto.

Meglio un asino vivo che un dottore morto (dosł. Lepszy osioł żywy niż lekarz martwy)	Lepszy żywy osioł niż martwy filozof (lett. Meglio un asino vivo che un filosofo morto)
---	---

Nell'IGD troviamo la massima riportata nel WSWP. L'unica differenza tra questi proverbi è l'uso di un sostantivo con significato diverso. Il proverbio italiano si riferisce a *un medico*, la versione polacca a *un filosofo*.

All'assente e al morto non si dee far torto (dosł. Nieobecnemu i umarłemu nie można robić krzywdy)	O umarłych i nieobecnym źle mówić nie wypada (lett. Non è giusto parlare male dei morti e degli assenti)
--	--

Nell'IGD è registrata la forma *All'assente e al morto non si deve far torto* (*Nieobecnemu i umarłemu nie można robić krzywdy*). Ne è riportato il modello latino: *Defuncti ne iniuria afficiantur*. Nell'NKP compaiono i proverbi: *O umarłych albo dobrze, albo wcale nie mówić* (Riguardo ai morti, parlare bene o non parlare affatto – con riferimento alla versione latina *De mortuis nil nisi bene*) e *Obmawiać nieobecnego równie jak bić umarłego* (*Parlar male di un assente equivale a picchiare un morto*). Manca la forma riportata nel WSWP, tuttavia negli esempi citati dall'NKP compaiono i contenuti presentati in tale dizionario. Gli autori del WSWP potrebbero essersi ispirati al proverbio italiano, che parla sia dell'*assente* che del *morto*. La versione da loro riportata può quindi essere una libera traduzione del proverbio italiano. Vale la pena sottolineare che tutte le forme qui citate hanno lo stesso significato.

Uomo avvisato mezzo salvato (dosł. Człowiek ostrzeżony, prawie ocalony)	Człowiek ostrzeżony, jakby ocalony (lett. Uomo avvisato, pressoché salvato)
---	---

IGD riporta il proverbio *Uomo avvisato, mezzo salvato*, nonché le versioni equivalenti: *Chi è avvisato, è armato*; *Uomo avvertito, mezzo munito*; *Uomo avvisato è mezzo salvato*; *Uomo avvisato, uomo salvato*. Nel NKP è citato il proverbio *Ostrzeżony – ocalony* (*Chi è avvisato è salvo*), che semanticamente corrisponde alla forma nella lingua di partenza. La versione fornita dagli autori del WSWP non è priva di influenze della massima italiana. Entrambe le espressioni hanno infatti una struttura simile e utilizzano lessemi con lo stesso significato: *uomo* || *człowiek*, *avvisato* || *ostrzeżony*, *salvato* || *ocalony*. Si differenziano solo per i termini *mezzo* (*prawie*) e *jakby*, che in questo caso introducono tuttavia una semantica simile.

A cavallo donato non si guarda in bocca (dosł. Koniowi darowanemu nie zagłada się w pysk)	Darowanemu koniowi nie zagłada się w zęby (lett. A cavallo donato non si guarda in denti)
---	---

IGD registra la prima versione riportata nel WSWP. Indica il modello latino, che recita: *Noli equites dentes inspicere donati*. Secondo NKP, la forma principale del proverbio è *Darowanemu koniowi nie patrzą w zęby* (A cavallo donato non si guardano i denti), per la quale è stato indicato il seguente modello: *Noli equi dentes inspicere donati*. Il proverbio italiano e il suo equivalente polacco sono identici dal punto di vista grammaticale e semantico. I proverbi utilizzano termini sinonimi che costituiscono sinonimi contestuali: *in bocca* (*w pysk*) || *w zęby* (*in denti*).

Le bugie hanno le gambe corte (dosł. Kłamstwa mają nogi krótkie)	Kłamstwo ma krótkie nogi (lett. La bugia ha le gambe corte)
--	---

Nell'IGD troviamo un proverbio italiano. L'NKP riporta il proverbio nella versione del WSWP. La differenza tra la forma italiana e quella polacca è il numero del sostantivo. Nella versione italiana è stato utilizzato il plurale (*le bugie*), mentre in quella polacca il singolare (*klamstwo*). Anche il verbo è cambiato, poiché il predicato è concordato con il soggetto. I proverbi in entrambe le lingue esprimono lo stesso contenuto e utilizzano lemmi equivalenti: *bugie (klamstwa) || klamstwo, hanno (mają) || ma, gambe || nogi, corte || krótkie*.

Di buone intenzioni è lastricato l'inferno (dosł. Dobrymi intencjami jest wybrukowane piekło)	Dobrymi chęciami piekło jest wybrukowane (lett. Di buone volontà è lastricato l'inferno)
--	---

IGD registra il proverbio sopra citato. È stata individuata la frase latina che ne costituisce il modello originale: *Verum velle parum est*. Secondo NKP, la forma base del proverbio è *Dobrymi chęciami piekło jest brukowane* (*L'inferno è lastricato di buone intenzioni*). I proverbi registrati nel WSWP presentano somiglianze sintattiche. L'unica differenza è la posizione dei sostantivi *inferno || piekło*. Le massime utilizzano parole corrispondenti nel significato: *buone || dobrymi, è || jest, lastricato || wybrukowane, inferno || piekło*, oppure sinonimi *intenzioni (intencje) || chęciami*. Il significato generale è quindi identico.

Cane che abbaia non morde (dosł. Pies, który szczeka, nie gryzie)	Pies, który szczeka, nie gryzie (lett. Cane che abbaia non morde)
---	---

L'IGD ha registrato la versione sopra riportata, considerandola la forma principale. È stato indicato il modello latino *Canes qui plurimum latrant, perraro mordent*. L'NKP cita il proverbio *Pies, kiedy je, nie szczeka*. Sono state registrate anche versioni simili: *Pies bojaźliwy więcej szczeka, jak gryzie* (*Il cane timoroso abbaia più di quanto morda*) (per la quale è stato indicato il modello originale di origine latina *Canes, qui plurimum latrant perraro mordent*) e *Pies, co barzo szczeka, nie barzo kąsa* (*Il cane che abbaia molto non molto morde*). Gli equivalenti riportati nel WSWP mostrano identità sintattica e semantica.

Nessuno è buon giudice in causa propria (dosł. Nikt nie jest dobrym sędzią we własnej sprawie)	Nikt nie jest dobrym sędzią we własnej sprawie (lett. Nessuno è buon giudice nelle cause proprie)
---	--

Nell'IGD non è presente la forma italiana sopra citata. L'NKP riporta il proverbio *Żaden w swej sprawie sędzią być nie może* (*Nessuno può essere giudice nella propria causa*). L'NKP registra anche la variante *Nessuno è profeta nella propria patria*, indicandone l'origine biblica. Questa espressione ha infatti origine dal Vangelo di San Matteo (Matteo 13, 57). Le versioni registrate nel WSWP mostrano una convergenza grammaticale. Il primo equivalente polacco utilizza gli stessi lessemi semantici della paremia italiana. A livello semantico, entrambe le massime sono identiche.

L'occhio del padrone ingrassa il cavallo (dosł. Oko pana tuczy konia)	Pańskie oko konia tuczy (lett. L'occhio del padrone ingrassa il cavallo)
--	--

Nell'IGD è registrato un proverbio italiano. Come prototipi di origine latina sono state indicate ben quattro sentenze, tra cui *Oculus domini saginat equum* e *Pes domini impinguat agrum*. L'NKP cita il proverbio *Pańskie oko konia tuczy* (L'occhio del padrone ingrassa il cavallo). Tra le varianti è stata registrata la forma *Pańskie oko konia tuczy*. Troviamo anche un'annotazione relativa alla provenienza della formulazione: "il proverbio risale all'antichità; come persiano è citato da Senofonte e, dopo di lui, da Aristotele nell'*Economica*; secondo Senofonte, "gli occhi del re" erano i suoi consiglieri, che esercitavano la supervisione sui sudditi". L'NKP riporta anche il modello latino *Oculus domini saginat equum*. Il proverbio italiano usa il sostantivo *padrone*, mentre nella forma polacca compare l'aggettivo *pańskie*. Tuttavia, ciò non costituisce una differenza sintattica significativa. Si può qualificare solo come una differenza nell'ordine delle parole.

Si salvi chi può! (dosł. Ratuj się, kto może!)	Ratuj się, kto może! (lett. Si salvi chi può!)
--	--

IGD non registra tale massima. NKP non riporta questo proverbio. Entrambe le sentenze citate nel WSWP sono identiche dal punto di vista grammaticale e semantico. Il fatto che non siano riportate negli studi paremiologici può essere dovuto al fatto che queste forme sono prive di qualsiasi allegorismo, che J. Krzyżanowski cita come prima caratteristica dei proverbi. Per questo motivo, queste sentenze potrebbero non essere incluse tra i detti popolari: il loro significato letterale è predominante, mentre quello figurato è piuttosto assente. Tuttavia, sono apparse nel WSWP con il qualificatore prov.

Tutte le strade conducono a Roma (dosł. Wszystkie drogi prowadzą do Rzymu)	Wszystkie drogi prowadzą do Rzymu (lett. Tutte le strade conducono a Roma)
--	--

La versione principale del proverbio IGD la individua nella forma *Tutte le strade portano a Roma*. Come forma principale, NKP indica *Wszystkie drogi do Rzymu prowadzą*. È stato indicato il prototipo di origine francese *Tout chemin mène à Rome*. I proverbi riportati nel WSWP sono identici dal punto di vista grammaticale e semantico.

Chi ha denti non ha pane, chi ha pane non ha denti (dosł. Kto ma zęby, nie ma chleba, kto ma chleb, nie ma zębów)	Kto ma zęby, nie ma chleba, kto ma chleb, nie ma zębów (lett. Chi ha denti non ha pane, chi ha pane non ha denti)
---	---

La forma principale secondo l'IGD è: *Chi ha denti non ha pane e chi ha pane non ha denti*. Nella versione del WSWP il proverbio non compare nell'NKP. L'equivalente fornito dagli autori del WSWP deve essere considerato una traduzione fedele dell'originale italiano. Le forme *Chi ha denti non ha pane*, *chi ha pane non ha denti* e *Kto ma zęby, nie ma chleba, kto ma chleb, nie ma zębów* sono convergenti sia dal punto di vista grammaticale che semantico.

Dal detto al fatto c'è un bel tratto (dosł. Od powiedzenia do zrobienia jest dobry odcinek)	Od słowa do czynu droga (jest) daleka (lett. Dalla parola all'azione la strada è lunga)
---	---

Nell'IGD troviamo la frase *Dal detto al fatto c'è un gran tratto* (*Od powiedzenia do zrobienia jest duży odcinek*). È stata presa in considerazione la massima latina che ne è l'originale: *Inter verba et actus magnus quidam mons est*. Come variante è stata riportata la versione *Dal detto al fatto c'è un bel tratto*. I proverbi citati nel WSWP sono simili dal punto di vista grammaticale. Le versioni non presentano differenze sintattiche. Usano anche lemmi equivalenti o espressioni sinonime: *bel tratto* || *droga daleka* (via lontana). Risulta che sia la cultura italiana che quella polacca prestano attenzione alla differenza tra le parole e le azioni, senza valutarle in modo equivalente.

L'uomo propone e Dio dispone (dosł. Człowiek proponuje, a Bóg układa)	Człowiek układa, a Pan Bóg włada (lett. L'uomo dispone e Dio comanda)
---	---

Nell'IGD troviamo la stessa versione del proverbio italiano presentata dal WSWP. È stato indicato il modello originale *Homo proponit, sed Deus disponit*, che proviene dal libro di Tommaso da Kempis intitolato *L'imitazione di Cristo*. Gli esempi del WSWP utilizzano altri verbi: *propone* (*propone*) || *dispone* || *spara, dispone* (*dispone*) || *włada* (*governa*) || *nosi* (*porta*), che tuttavia non introducono significati diversi. Tutti compaiono nella terza persona singolare.

L'eccezione conferma la regola (dosł. Wyjątek potwierdza regułę)	Wyjątek potwierdza regułę (lett. L'eccezione conferma la regola)
--	--

IGD registra il proverbio *L'eccezione conferma la regola*. Tiene conto anche dell'originale *Exceptio firmat regulam*. Il proverbio polacco è riportato nell'NKP nella stessa forma in cui compare nel WSWP. È riportato il suo originale latino, che recita: *Exceptio firmat regulam*. Entrambe le massime si distinguono per la loro identità sia a livello sintattico che semantico. Come si può vedere, il prototipo comune ha influenzato direttamente la grammatica e il significato dei proverbi in italiano e polacco.

Entrarci come il cavolo «i cavoli» a merenda (dosł. Pasować jak kapusta «kapusty» na podwieczorek)	Pasować jak kwiatek do kożucha (lett. Armonizzarsi (a qualcosa) come un fiore a un cappotto di pelliccia)
--	---

Si tratta qui di un esempio interessante. Vediamo infatti che la struttura dei proverbi è la stessa, e anche il significato è identico, sebbene si utilizzino unità lessicali diverse: *cavolo/ fiore* e *merenda/pelliccia* – *kapusta/kwiatek* e *podwieczorek/kożuch*.

4.2. Ellissi dell'attributo nella versione polacca

Tra le lievi differenze tra gli equivalenti dei proverbi in italiano e in polacco ci sono esempi in cui nella versione polacca c'è stata un'elisione del verbo.

La parola è d'argento il silenzio è d'oro (dosł. Mowa jest srebrem, milczenie jest złotem)	Mowa jest srebrem, a milczenie złotem (lett. La parola è d'argento il silenzio d'oro)
--	---

Battere il ferro finché è caldo (dosł. Kuć żelazo, póki jest gorące)	Kuć żelazo, póki gorące (lett. Battere il ferro finché caldo)
Il bene non è mai troppo (dosł. Dobrego nigdy nie jest za dużo)	Dobrego nigdy nie za wiele (lett. Il bene non (è) mai troppo)
Dal dire al fare c'è di mezzo il mare (dosł. Od mówienia do robienia jest pół morza)	Od słów do czynów droga daleka (lett. Dalle parole alle azioni la strada è lunga)
Errare è umano, perseverare nell'errore è diabolico (dosł. Błądzić jest ludzkie, trwać w błędzie jest diabelskie)	Błądzić jest rzeczą ludzką, tkwić w błędzie – diabelską (lett. Errare è una cosa umana, perseverare nell'errore – diabolica)

4.3. Differenze nella scelta delle parti del discorso

Un altro gruppo è costituito dalle esemplificazioni, in cui le differenze risiedono nella scelta delle parti del discorso, pur mantenendo il senso.

L'appetito vien mangiando (dosł. Apetyt przychodzi jedząc)	Apetyt rośnie w miarę jedzenia (lett. L'appetito cresce mentre si mangia)
--	---

Le discrepanze si rivelano nell'uso nella versione italiana del *gerundio*, è la forma *mangiando* (*jedząc*). Nella versione polacca, invece, si usa il sostantivo tratto dal verbo (*nomina actionis*).

Anno nuovo vita nuova (dosł. Rok nowy, życie nowe)	W Nowym Roku nowa nadzieja (lett. Nell'Anno Nuovo, una speranza nuova)
--	--

Rispetto alla forma italiana, l'adagio polacco si differenzia per l'uso della preposizione *w* e del lessema *nadzieja* (la versione italiana usa la parola *vita*). Tuttavia, i significati sono del tutto sovrapponibili.

5. Una visione simile del mondo

Vediamo altri esempi che testimoniano una visione condivisa del mondo, anche se non rappresentano la stessa struttura.

L'amore è cieco (dosł. Miłość jest ślepa)	Miłość zaślepia (lett. L'amore acceca/L'amore rende ciechi)
Chi è bugiardo è ladro (dosł. Kto jest kłamliwy, jest złodziejem)	Kto kłamie, ten kradnie (lett. Chi mente, ruba)

Paese che vai, usanze che trovi (dosł. Kraj, do którego idziesz, obyczaje, które znajdujesz)	Co kraj, to obyczaj (lett. Ogni paese, una usanza)
Occhio non vede e cuor non s'arrabatta (dosł. Oko nie widzi i serce nie wścieka się)	Czego oczy nie widzą, tego sercu nie żal (lett. Ciò che gli occhi non vedono, il cuore non rimpiange)
Si ottiene più con le buone che con le cattive (dosł. Otrzymuje się więcej dobrocią niż złością)	Dobrocią więcej wskórasz niż złością (lett. Otterrai più con la gentilezza che con la rabbia)
La notte porta consiglio (dosł. Noc przynosi radę)	Noc jest dobrym doradcą (lett. La notte è una buona consigliera)
Le disgrazie non vengono mai da sole (dosł. Nieszczęścia nie przychodzą nigdy same)	Nieszczęścia zawsze chodzą parami (lett. Le disgrazie vengono sempre in coppia)

6. Le influenze reciproche

Non è bello quel che è bello ma è bello quel che piace	Nie to ładne, co ładne, ale co się komu podoba
--	--

Infine, viene indicato un caso in cui si indica l'influenza della lingua italiana sul patrimonio paremiologico polacco. Abbiamo quindi un proverbio polacco che è emerso sotto l'influenza della lingua italiana. Non è stato segnalato un simile effetto del polacco sull'italiano.

7. Conclusione

Come abbiamo potuto vedere, i proverbi italiani e polacchi indicano l'esistenza di un patrimonio culturale comune tra Italia e Polonia e una visione del mondo compatibile tra italiani e polacchi. Gli adagi presentati non erano sempre identici, ma abbiamo potuto osservare esemplificazioni che dimostravano una piena concordanza a diversi livelli. Date le differenze tra le lingue moderne delle due nazioni, questo aspetto dovrebbe essere considerato di particolare valore in una relazione internazionale.

Bibliografia

Cieśla H., Jamrozik E., Kłos R., 2001, *Wielki słownik włosko-polski*, vol. 1, Warszawa: Wiedza Powszechna.

- Cieśla H., Jamrozik E., Penazzi J.S., 2002, *Wielki słownik włosko-polski*, vol. 2, Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Cieśla H., Jamrozik E., Łopieńska I., Penazzi J.S., 2006, vol. 3, *Wielki słownik włosko-polski*, Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Guazzotti P., Oddera M.F., 2006, *Il grande dizionario dei proverbi italiani*, Bologna: Zanichelli.
- Krzyżanowski J. (a cura di), 1969, *Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Michalunio Cz., 2014, *Dicta. Zbiór łacińskich sentencji, przysłów, zwrotów, powiedzeń*, Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Milewski T., 1975, *Językoznawstwo*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Penazzi J.S., Cieśla H., Jamrozik E., Łopieńska I., 2010, vol. 4, *Wielki słownik włosko-polski*, Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Skuza S., 2012, *Stereotypowy obraz kobiety w paremiach oraz frazeologii polskiej i włoskiej*, Poznań: Instytut Naukowo – Wydawniczy Maiuscula.
- Słownik języka polskiego PWN*: www.sjp.pwn.pl.
- Soletti E., 2011, *Proverbi*, [in:] *L'enciclopedia italiana*: www.treccani.it.

Bibliografia complementare

- Lewicki A.M., Pajdzińska A., 2001, *Frazeologia*, [in:] J. Bartmiński (a cura di), *Współczesny język polski*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, pp. 315–334.
- Wismont M., 2016, *Ekwiwalencja przysłów polskich i włoskich. Problemy struktury i semantyki*, tesi magistrale non pubblicata.
- Wismont M., 2017, *Miłość w włosko-polskiej konfrontacji językowej na podstawie ekwiwalencji przysłów*, “Acta Universitatis Lodzensis. Folia Linguistica”, vol. 51 (1), pp. 129–142.